

नेपाल गजेट

भाग ४

श्री ५ को सरकारद्वारा प्रकाशित

खण्ड १०] काठमाडौं, आषाढ २३ गते २०१७ साल [अतिरिक्ताङ्कु ७(क)

श्री ५ को सरकार
अर्थ मन्त्रालयको सूचना

श्रीमाननीय उपप्रधान तथा अर्थमन्त्रीज्यूले सम्बत् २०१७ साल आषाढ २३ गते प्रतिनिधिसभामा आर्थिक वर्ष २०१७।०।१ द्वारा अनुमानित आर्थिक विवरण पेश गर्नु हुँदा इनु भएको वक्तव्य तथा आर्थिक विवरणको सारांश सर्वसाधारणको जानकारीकालागि प्रकाशित गरिएकोछ ।

नेपाल अधिराज्यको संविधान अनुसार दोस्रो पटक २०१७।०।१ सालको अनुमानित वार्षिक आर्थिक विवरण यस सभामा पेश गर्न पाउँदा मलाई कम गैरव लागेको छैन । जुन विश्वासका साथ जनताले हामीलाई निर्वाचित गरी देशको शासनभार हामीलाई सुम्पे को थिथो त्यसलाई सार्थक तुल्याउन देशको द्रूतगतिले विकास गर्ने हामीले शुरूदेखि नै संकल्प गरेका हैं । यस अधिको जस्तै यो आर्थिक विवरण पनि विकासलाई नै लक्ष गरेर बनाइएको छ ।
विनियम दर र नेपाली मुद्रा

सरकारले यस वर्ष लिएका विविध कदमहरूको फलस्वरूप देशको आर्थिक अवस्था बढी मात्रामा दरिलो हुँदै आएको देख्न पाउँदा मलाई हर्ष लागेको छ । नेपाली मुद्राको मूल्यको अस्थिरताको र स्वदेशी मुद्राको प्रबलन सांघ्रिदै गएको समस्या विगत केही वर्षदेखि अत्यन्तै

(१) आधिकारिकता मुद्रण निभावृष्टि प्रमाणित गरिएपछि, मात्र लागु हुनेछ।

जटील हुँदै आएको सबैले महसूस गरेको हो । यस समस्याको समाधानतर्फ वि.त सहकारहरूले पटक पटक प्रयास गरेका हुन् । तर एकतर्फी, सीमित र अलपकालीन उपायहरू अपनाइएकोले स्थायी किसिमको व्यवस्था हुन सकेन । यस समस्याको गहीरो अध्ययन गरी विशेषज्ञहरूको राय अनुसार सरकारले १६० को भाउमा ने. र. र भा. र. लाई परिवर्त्य अर्थात् अपरिमित रूपमा खरीद बिक्री गर्न पाइने' (Unlimited convertibility) घोषित गरेको यस सभालाई चिह्नित छ । सरकारले ऐतिहासिक भावनामा मात्र नबगी नेपाली मुद्राको मूल्य बढाउनामा भन्दा बढी महत्व मूल्यमा स्थिरता ल्याउनामा दिएको छ । उपरोक्त व्यवस्था भएदेखि काठमाडौं र अरु धेरै जिल्लाहरूमा सरकारी र बजारिया विनियम दरमा केही पनि अन्तर रहन सकेको छैन ।

अहिलेसम्मको प्राप्त रिपोर्ट अनुसार यो व्यवस्था सफलतापूर्वक चली रहनेमा शंका देखिन्न । २०१७ बैशाख १ गतेदेखि ज्येष्ठ २७ गतेसम्मको नेपाल राष्ट्र बैंकको भा. र. खरीद बिक्रीको कारोबारमा गैर सरकारी क्षेत्रबाट मात्रकरीब भा. र. २० लाख बढी खरीद भएको छ । विनियम दरको स्थिरताले आन्तरिक तथा अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार र व्यवसायमा विकास हुन धेरै मद्दत हुने कुरा निश्चित छ ।

पहिलो पटक तराईका जिल्लाहरूमा समेत नेपाली मुद्राको स्वतः प्रचलन बढ़दै गएको छ । अहिलेसम्म ठेक्का र रायल्टी बाहेक सरकारले असूल उपर गर्नु पर्ने सबै रकम नेपाली मुद्रामा ठेकिएकोमा २०१७।१८ को आर्थिक वर्षदेखि ठेक्का र रायल्टी पनि नेपाली मुद्रामा नै असूल गरिनेछ । यसकोसाथै राष्ट्रिय इक्षिटको गबाट देशका सबै उद्योग, कल, कारखाना तथा अरु गैर सरकारी क्षेत्रमा कारोबार गर्नेहरूसित आफ्नो सबै कारोबार नेपाली मुद्रामा नै गर्न ज अनुरोध गर्दछु । यसरी हामी सबैले सहयोगी भावले काम गरिरहेमा अवश्य नै नेपाली मुद्राको क्षेत्र बढ़दै गई निकट भविष्यमा नै देशभर राष्ट्रिय मुद्राको प्रचलन गराउन एक राष्ट्रो वातावरण तथार पार्न सफल हुनेछौं भन्ने मेरो विश्वास छ ।

उत्पादन

कृषि सर्वे, जन गणना र औद्योगिक सर्वेको परिणाम राम्ररी थाहा नभए- सम्म उत्पादन सम्बन्धी तथ्यांक उचित रूपले दिन सकिन्न । प्राप्त तथ्यांक तथा अरु थाहा थाइएका कुराको आधारमा यस वर्षको उत्पादनको गतिविधि बारे केही भन्दैछु ।

सरकारको उत्पादन बढ़िया गर्ने विविध कदमहरूको फलस्वरूप २०१६।१७ मा अनावृष्टी भएबाट पूर्वी तराईको केही जिल्लाहरूमा कृषि उत्पादन केही घटन गएतापनि देशभरिको समस्त कृषि उत्पादनमा यस वर्ष विशेष फरक भएको छैन भन्ने अनुमान लगाइएको छ ।

मोटामोटी रूपमा २०१५।१६ सालको भन्दा २०१६।१७ सालमा औद्योगिक उत्पादन केहीमात्रामा बढ़दै गएको प्रवृत्ति देशमा रहेका केही उद्योगधन्धाको उत्पादनबाट देखिएको छ । उदाहरणको रूपमा विराटनगर जुद्ध म्याच प्याक्टरीमा २०१५।१६ भन्दा २०१६।१७ मा आर्थिकारकता मुद्रण विभागबाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

सलाईको उत्पादन ७.६ प्रतिशत बढ्न जाने अनुमान गरिएको छ । यस वर्ष पोहोरभन्दा मोरङ्ग सुगर मिलमा चीनीको उत्पादन १२.३ प्रतिशत र विराटनगरका दुड जूट मिलमा गरी उत्पादन २.५ प्रतिशत बढ्न जाने सम्भावना देखिएको छ ।

साना साना उद्योगधन्धा खोल्नको निम्नि सरकारले यसै वर्ष प्रशस्त मात्रामा लाइसेंस दिएको हो । २०१६।१७ सालमा जम्मा २५६ जति प्राइभेट कारमहरू रजिस्टर भए । देशमा द्रूतगतिले औद्योगिकरण हुन सक्ने वातावरणको सूजना गर्न सरकारले विभिन्न कदमहरू उठाउँदैछ । प्रथम, गैर सरकारी पूँजीको रास्तो संचय गराई उद्योगधन्धामा उत्साह बढाउँदै लैजाने उद्देश्यले चालू वर्षको बजेटमा उद्योग व्यवस्थाबाट भएको मुनाफामा अरु व्यवसायबाट भएको मुनाफामा वा पारिश्रमिकमा लान्ने करको दरमा क्रमशः २५ र ५० प्रतिशत रियाही दिएको हो । मेरो भ्रमणको सिलसिलामा अनेक मलुकका अधिकारीहरू र उद्योगपतिहरूसंग कुराकानी हुँदा पछि तिरे हुने (deferred payment) गरी मेशिनरी सरकारले प्राप्त गराई दिने व्यवस्था हुन सक्ने भएको छ । फेरि, औद्योगिक विकास करपोरेशनले पनि बढी मात्रामा देशमा रहेका उद्योगधन्धाहरूलाई आर्थिक सहायता दिने भए को छ ।

देशको आर्थिक विकासका काममा स्वदेशी पूँजीको कमीलाई पूर्ति गर्न सबै मित्र-राष्ट्रहरूबाट पूँजीको लगानीलाई स्वागत गर्ने सरकारको नीति छ । यसैनीति अनुसार अमेरिकी गैर सरकारी पूँजीको लगानीलाई ग्यारणी दिने एक सम्झौता हालै हाज्रो सरकारले अमेरिकी सरकारसित गरेको सबैलाई विदितै छ ।

बढी मानिसलाई काम दिने

२०१६।१७ सालको बजेट पेश गर्दा मैले मुख्यतया थमप्रधान विकास कार्यमा विशेष जोड दिई बेकारी समस्याको हल गर्ने सरकारी नीतितिर पनि यस सभाको ध्यान आकर्षित गरेको थिएँ । प्राप्त तथ्यांकबाट यो थाहा थाइएको छ कि २०१५। १६ सालमा भन्दा २०१६।१७ सालमा ज्येष्ठ महीनासम्म सरकारी क्षेत्रमा गरिएका विकास कार्यमा करीब ४५ प्रतिशत बढी मानिसहरूले कामपाएकाछन् । बिजुलीमा ६३४ प्रतिशत बढी मानिसहरूलाई काम दिइएको छ । आर. टी. ओ. मा बस साल ३६ प्रतिशत थप व्यक्तिहरूले काम पाएका छन् । पञ्चिक वर्कसमा १३७ प्रतिशत र रोड ब्रिज इत्यादिमा १०० प्रतिशत बढी मानिसले काम पाएका छन् । पाइएसम्मको तथ्यांकबाट सरकारले प्रत्यक्ष रूपले थप काम दिइका व्यक्तिहरूको संख्या यसरी बढ्दैछ र यस बाहेक अप्रत्यक्षरूपले काम पाएका व्यक्तिहरूको संख्या पनि निकै हुनु पर्दछ । मलाई आशा छ कि विकास कार्यको विस्तारको साथै भविष्यमा बढी-से-बढी मानिसहरूले काम पाउँदै जानेछन् ।

मूल्य

खर्चमा साबिक भन्दा उल्लेखनीय बृद्धि भए तापनि श्री ५ को सरकारले विगत २ वर्ष देखि अपनाउँदै आएको वित्तीय नीति र मुद्रा नीतिको परिणामस्वरूप यस वर्ष पनि मूल्यमा आधिकारिकता मुद्रण २२ प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

ज्याहा घटबढ देखिन्छ । वैशाख २०१३ को मूल्यलाई आधार मानेर काठमाडौंको मूल्यको गतिविधि हेर्दा स्थानीय पदार्थहरूको मूल्यको सूचक (Index) २०१६ ज्येष्ठ मसान्तमा १०१.७ बाट बढी २०१७ ज्येष्ठमा मसान्तमा १०४.७ पुगेको देखिन्छ । यसै अवधिमा पैठारी हुने खाद्य बस्तुहरूको मूल्यको सूचक १०६.१ बाट बढी १११.६ पुग्न गएको छ : उता भारतमा मूल्य बढ्नाले पैठारी हुने कपडा र धागोको मूल्यमा पनि केही वृद्धि भएको छ त त्यसै अवधिमा पेट्रोल, मट्रिटेल, न्यूजप्रिण्ट आदिको भने मूल्य घटेको छ । २०१६।१७ को पहिलो १० महीनाभित्र आलु, मकैको पिठो तथा जीराको भाऊ घटेको छ र अन्य खाद्य बस्तुको मूल्यमा विशेष घटबढ भएको छैन । यसरी साधारणतया बस्तुहरूको मूल्यमा केही मात्र वृद्धि भएको देखिन्छ । कुनै पनि विकासोन्मुख देशमा विकासको प्रारम्भिक स्थितिमा मूल्य स्तरमा केही वृद्धि हुनु स्वाभाविकै कुरा हो र आर्थिक विकासको गतिको साथै बस्तुहरूको मूल्य प्रारम्भिक अवस्थामा बढ्दै जान्छ । त्यसको निम्ति हामी सबैले उपभोगमाथि सकभरनियन्त्रण गर्दै जानु पर्दछ । यता केही महीनादेखि केही बस्तुहरूको कृत्रिम कमी तुल्याई मूल्य बढाउने प्रयत्न गरिंदैछ । अत्राकृतिक किसिमबाट बस्तुहरूको मूल्य बढाउन खोज्ने तत्वहरू प्रति सरकारले कडा कदम उठाउने छ ।

यसरी स्पष्ट देखिन्छ कि देशको आर्थिक अवस्था विगत दर्ष भन्दा अहिले दिरिलो र खैदिलो हुँदै आएको छ । उत्पादनतर्फ वृद्धि नै हुँदै गएको प्रतीत हुन्छ । औद्योगिक विकासको निम्ति अनुकूल वातावरण तयार हुँदैछ । कार्यशील जनसंख्याको वार्षिक वृद्धि को ख्याल राखी सरकारको विकास कार्य द्रूतगतिले बढाउँदै लगी थप मानिसहरूलाई काम दिने नीति पनि सफल हुँदै गएको छ । मुद्रा नीतिको फलस्वरूप नेपाली मुद्रा दृढ हुँदै आएको छ । आज राष्ट्रिय मुद्राको सटही दर तोकने पूर्ण नेतृत्व सरकारमा वास्तविक रूपले आएको छ । विकास कार्यतर्फ प्रशस्त मात्रामा हुँदै गएको खर्चको परिस्थितिमा पनि बस्तुहरूको मूल्यमा विशेष वृद्धि हुने प्रवृत्ति देखिएको छैन ।

तथ्यांक संकलन

देशको आर्थिक परिस्थितिको वास्तविक मूल्यांकन गर्दा राष्ट्रिय आय तथा खर्चको प्रवृत्तिको उचित विश्लेषण अत्यावश्यक छ । तर भरपर्दो तथ्यांकको अभावमा वास्तविकस्थितिको दिग्दर्शन सर्वाङ्गीण हुन सक्दैन । यसतर्फ सरकार सचेष्ट छ र यस वर्ष तथ्यांक सम्बन्धी विषय मा पनि निकै नै काम भएको छ ।

सरकारले नीति निर्धारण गर्ने तथा विकास योजनाहरू राष्ट्ररी कार्यान्वय गराउने उद्देश्यले तथ्यांकको समुचित विकासको निम्ति केन्द्रीय तथ्यांक विभागलाई सुदृढ तथा व्यवस्थित तुल्याउँदैछ । आजको हाम्रो परिस्थिति योजनाबद्ध विकासको निम्ति यथाशीघ्र तथ्यांक संकलन गर्ने तरीका अपनाइएको छ । खाद्य तथा कृषि संस्थाको (F. A. O.) सहायिकारिकता मुद्रण ~~विभाग~~ प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

यताबाट कृषि सभेमा प्रारम्भिक कार्यमा धेरै नै प्रगति भई सकेको छ । दुइ थरिको प्रश्नावली र डिजाइन प्रयोग गरी केही क्षेत्रमा गहुँ, मकै, धान र आलु बालीको पाइलट (Pilot) सभें समाप्त भइसकेको छ । त्यसको सारांश तथा मूल्यांकनको आधारमा आगामी वर्ष सैम्प्लिङ् (Sampling) तरीकाबाट देशभरि कृषि गणना गरिने भएको छ । आगामी ज्येष्ठ महीनातिर गरिने जनगणनापछि योजना तथा आर्थिक नीतिको निमित्त चाहिने केही तथ्यांकहरू पाइंदै जानेछन् । २०२० सालमा विश्व सभेको दांजोमा नेपालमा पनि औद्योगिक सभें गर्ने तिर सरकारले ध्यान दिएछ । केन्द्रीय तथ्यांक विभागमा कृषि, उद्योगधन्धा, आयात निर्यात तथा अरू आवश्यकीय सामाजिक तथ्यांकको संकलन गर्ने व्यवस्था मिलाइंदै छ । मलाई आशा छ कि यस्ता आधारभूत तथ्यांकहरू संकलन हुँदै गएपछि क्रमशः देशको विभिन्न क्षेत्रहरू को आर्थिक गतिविधिको बखत बखतमा राख्ने किसिमको वैज्ञानिक मूल्यांकन हुँदै जाला ।

विदेशी सहायता

सबैजसो मित्रराष्ट्रहरूले नेपालको विकास कार्यमा बढी दिलचस्पी लिएको कुरा हामी-लाई यस वर्ष विशेष रूपले महसूस भएको छ । हालै श्री ५ महाराजधिराजको संयुक्त राज्य अमेरिकामा भएको राजकीय भ्रमणको फलस्वरूप नेपाललाई प्राप्त हुने सहायताकोरकममा धेरै नै वृद्धि भएको छ । श्री माननीय प्रधान मन्त्रीज्यूको भारत र चीनको भ्रमणमा दुबै देशहरू ले नेपालको विकास रुचिमा लिई विकास कार्यको निमित्तथप आर्थिक सहायता दिएका छन् । ब्रिटिश सरकारबाट पनि विशेष रूपले सहायता प्राप्त भएको छ । साथै जापान फ्रांस तथा अन्य मित्र राष्ट्रहरूले नेपालप्रति सहानुभूति प्रकट गर्दै यथाशक्य महत दिने आश्वासन दिएका छन् ।

संयुक्त राष्ट्र संघको प्राविधिक सहायता अन्तर्गत नेपालले महत पाउँदै आएको कुरा सबैमा विदितै छ । आवश्यकता देखिएकोले राष्ट्रसंघको ओपेक्स (OPEX) प्रोग्राम अन्तर्गत पनि विशेषज्ञहरू प्राप्त भएका छन् । राष्ट्र संघको विशेष कोषबाट कर्णली योजना को सभेंको निमित्त सहायता प्राप्त गर्ने प्रयास भइरहेको छ र प्राप्त हुने आशा छ । फोर्ड फाउण्डेशनको विशेष सहायता पनि प्राप्त भएको छ । सरकार तथा नेपाली जनताको तर्फबाट सबै मित्र राष्ट्रहरूप्रति उदारता तथा सहयोगको निमित्त कृतज्ञता ज्ञापन गर्दै धन्यवाद अर्पण गर्दछु ।

मैले पोहोर पनि यस सभामा निवेदन गरेको हुँ कि संघै अर्काको भरमा रहेर कुनै देशले पनि वास्तविक उन्नति गर्नसक्तैन । तर विकास लगानी (investment)मा निर्भरगर्दछ र परम्परागत समाज (traditional society) लाई अतिक्रमण गरेर अर्को समाजमा उबलन खोज्ने (pre take off society)हाम्रो जस्तो देशमा लगानी गर्ने साधन नै सीमित हुन्छन् । ज्यान सम्म धान्न किसिमको आर्थिक व्यवस्था (Subsistence economy) भएकोले उपभोग घटाई लगानीतर्फ लगाउने गुंजाइस बहुतै आधिकारिकता मुद्रा स्ट्रिमिंगबाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछा

कम छ । तसर्थ आन्तरिक साधनहरूको सृजना नभएसम्म देशको विकासकोगति द्रूततर तुल्या उन विदेशी सहायताको ठूलो महत्व छ । हो आन्तरिक साधनहरूको उचित परिचालन गरी विदेशी सहायता कम गर्दै जानु पर्दछ भनेमा दुई मत हुन सक्दैन । तर हात्रो देश धेरै कालसम्म पछि परिरहेकोले विदेशी सहायता नलिएमा देशले आपनो लक्ष छिटो अवधिभित्र प्राप्त गर्न सक्तैन । तसर्थ २०१६।१७ को अनुमानित बजेटमा भन्दापनि बढी रकम २०१७।१८ को बजेटमा विकास कार्यको निमित विदेशी सहायताबाट लगाइनेछ । २०१६।१७ सालमा विकास कार्यमा गरिने समस्त खर्चमा विदेशी सहायताबाट ७१ प्रतिशत आउने अनुमानगरिएको थियो, २०१७।१८ को निन्ति दद प्रतिशत जति अनुमान गरिएको छ । हामी भन्दा धेरै बढी उन्नत आर्थिक व्यवस्था भएका देशहरूले समेत चांडो विकासको निमित प्रशस्त विदेशी सहायता लिएका छन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको सदस्यता

नेपालले केही वष्टदेखि यता अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष, विश्व बैंक तथा अन्तर्राष्ट्रिय फाइ-न्यान्स करपोरेशनको अधिकेशनमा पर्यवेक्षकको रूपले भाग लिँदै आएको हो । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको सदस्यता प्राप्त गर्नको निमित सरकारले गरेको प्रयत्न मैले यस सभामा बराबर निवेदन गरेको हुँ । यसे आर्थिक वर्षमा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको सदस्यता प्राप्तगर्न नेपालको दरखास्त परिसकेको छ र हालैकै ओमेरिकाको भ्रमणमा वाशिङ्गटनमा कोषका उच्च अधिकारी- हरूसित भेटी मैले यहाँको मुद्रा समस्या र सरकारले नेपाली मुद्रा सुदृढ तुल्याउन तथा त्यसको चलन चल्ती देशभरिफैलाउन उठाएको कदमहरूबारेछलफल गरें । नेपालको मुद्रा तथा विकास संबन्धी समस्यामा उनीहरूले निकै रुचि लिएका छन् । हालै उनीहरूलाई चाहिने तथ्यांक र समाचारहरू सम्बन्धित विभागहरूबाट संकलन गरी पठाई सकिएको छ । खासगरेर सरकारको नयां कदमले विनियम दरमा स्थिरता आउनाले कोषको विनियम दर (par value) कायम गर्न सुविधा हुने भएको छ । चांडै नै नेपाल अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र विश्व बैंकको सदस्य हुनेआशा गरिन्छ । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष र बैंकको सदस्य भएर नेपाल लाई मुद्रा सम्बन्धी र आर्थिक क्षेत्रमा आई पर्ने समस्याहरू सुधार्नमा मद्दतको साथै नेपालले ठूला आयोजनाहरूको लागि ऋण र अनुभवी प्राविधिजहरू समेत पाउनेछ । बैंकबाट ऋण लिएर धेरै अविकसित राष्ट्रहरूले आर्थिक विकासतीव्र गतिले गर्न पाएका छन् ।

कार्य सम्पादन

निर्वाचितसरकार आएदेखि प्रशासन कार्यमा धेरैनै प्रगित आउँदै गएको छ । यस सालको विकास बजेटको अनुमानित अंकको करीब ५३ प्रतिशत खर्च हुन जानेदेखिएको छ र पंचवर्षीय योजनाको विगत ३ वर्षमा भएको खर्च भन्दा बढी खर्च यही एक आर्थिक वर्षमा भएको छ ।

आधिकारिकता मुद्रा दैविभूग्राबाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

प्रशासकीय पुनर्गठन हुँदै गएको र प्रशासन सम्बन्धी भएको अरु सुधारको फलस्वरूप नै कार्यमा तीव्रता आएको हो । तर देशको द्रूतगतिले विकास गर्नु परेको अवस्थामा प्रशासन कार्यमा अरु सुधार र कामको समन्वय (co-ordination) को आवश्यकता रहन्छ ।

प्रशासन व्यवस्थामा निपुणता तथा कार्य कुशलता ल्याउन सरकारले निजामती तथा प्राविधिक सेवाहरूको तलबको स्केल यही वैशाख महीनादेखि लागू गरेको छ । प्राविधिक सेवालाई साधारण प्रशासकीय सेवाबाट छुट्याई बढी तलब स्केलको दरबन्दी ठेकिएको छ । यसबाट प्राविधिज्ञहरूको काम गर्ने हौसला बढ्न जानाले सरकारी विकास कार्यको सम्पादनमा बढी दक्षता आउनेछ । निकट भविष्यमा नै सरकारले सेना र पुलिसको कर्मचारीको तलबको स्केलमा पनि सुहाउँदो किसिमको संशोधन गर्ने भएको छ ।

यस साल सरकारले लिएको अर्को ठोस कदम मध्ये सरकारी रूपैयां खर्च सम्बन्धी कार्यविधि नियमहरू २०१६ पनि हो । यसबाट श्री ५ को सरकारको अर्थमन्त्रालयमा केन्द्रित भइरहेको आर्थिक अधिकारहरू विस्तृत रूपमा अरु मन्त्रालयहरूलाई प्रत्यायोजित गरिएको छ । यसले गर्दा खर्चको निकासाको सम्बन्धमा धेरै तह घट्न जाने र खर्च गर्ने मन्त्रालय तथा विभागहरूको अधिकार तथा कार्य दक्षता बढ्न जानेछ । अधिकार विकेन्द्रीकरणको सिलसिलामा जिल्ला विकास समितिहरूलाई अधि भन्दा बढी अधिकार सुमिपएको छ । मलाई विश्वास छ कि सरकारले यस साल गरेको र अब गर्दा जाने प्रशासकीय सुधारको फलस्वरूप सरकारको खर्च गर्ने क्षमता अब आउने बर्बाहरूमा ज्यादै नै बढ्न जानेछ ।

आर्थिक वर्ष २०१६।१७

अधि अधि पेश भएका आर्थिक विवरणहरूमा आय व्ययको केवल अनुमान प्रस्तुत भई यथार्थ अंकहरू दिन नसकी संधै क्षमा याचना गर्नु परिरहेकोमा यसपाला पहिलो पटक चालू आर्थिक वर्षको प्रथम ६ महीनाको आय व्ययको यथार्थ अंकहरू प्राप्त हुन सकेकोमा मलाई केही सन्तोष लाग्नु स्वाभाविक हो । उक्त ६ महीनाको यथार्थ खर्चको अंकका आधारमा १२ महीनाको अंक संशोधित अनुमानको रूपमा देखाइएको छ ।

अब म यस सभाको ध्यान आर्थिक वर्ष २०१६।१७ मा साधारण बजेट र आकस्मिक कोषमा गरी निकासा भएको अंक र संशोधित अनुमानित खर्चतिर लैजान चाहन्छु । आर्थिक वर्ष २०१६।१७ मा साधारण बजेटतर्फ रु. दश करोड छबीस लाख एकचालीस हजार (१०,२६,४१,०००) नयां करहरूबाट आउने रकम बाहेकको अनुमानित आम्दानी र रु. दश करोड आठ लाख दुई हजार (१०,०८,०२,०००) अनुमानित खर्च राखिएको र अनु-मानित वचत रु. अठार लाख उनचालीस हजार (१८,३६,०००) हुन आएको थियो । आधिकारिकता मुद्रण विभागबाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र नागु हुनेछ ।

संशोधित अनुमानित खर्चको दृष्टिबाट हेर्दा जम्मा रु. आठ करोड दश लाख उनान्सतरी हजार आठ सय सन्तानब्बे (८,१०,६६,८६७) अर्थात् ८७.७ प्रतिशत जति खर्च हुन जाने देखिन्छ र उता आम्दानी रु. आठ करोड तेइस लाख दश हजार (८,२३,१०,०००) अर्थात् ८२.२ जति संशोधित अनुमानबाट हुन आउने देखिन्छ ।

भन्सारबाट रु. तीन करोड बीस लाख (३,२०,०००००) आम्दानी हुने अनुमान गरिएकोमा रु. तीन करोड चौदह लाख (३,१४,०००००) आम्दानीको संशोधित अनुमान भएकोले ६८.२ प्रतिशत आम्दानी देखिएको छ । मालपोतमा अनुमानित रकमको ६० प्रतिशत आम्दानी हुने देखिएको छ । यो स्मरणीय छ कि सुखा जतालि गर्दा केही जिल्लाहरूले माल-पोतमा भाका र मिनाहा पाएका छन् । अन्तःशुल्कबाट अनुमानित रकमको ६६.४ प्रतिशत जति आम्दानी हुन जाने देखिन्छ । रेल्वेको आम्दानी ६२.६ प्रतिशत असूल हुनजाने देखिन्छ । त्यस्तै रोपवेको पनि ८० प्रतिशत असूल हुन सक्ने देखिन्छ । विविध रकमहरूबाट रु. सैतीस लाख तीस हजार (३७,३०,०००) अनुमानित गरिएकोमा ४५ लाख अर्थात् १२०.६ प्रतिशत आम्दानी भएको देखिन्छ । तर बन (६७ प्रतिशत) हुलाक (६० प्रतिशत) टेलिफोन (५० प्रतिशत) रजिष्ट्रेशन (४० प्रतिशत) आकाशवाणी (१६ प्रतिशत) मा भने अनुमानित आम्दानीमा भन्दा संशोधित अनुमानमा आम्दानी निकै नै घट्न जाने देखिन्छ ।

२०१६।०१७ आर्थिक वर्ष भन्दा अघि नेपाल अधिराज्यमा मालपोत सिवाय वास्तविक रूपमा कुनै प्रत्यक्ष कर लगाइएको थिएन । चालूआर्थिक वर्षदेखि सर्वप्रथम नयां प्रत्यक्ष करहरू लगाइएका हुन् । आफ्नोमुलुकको विकास गर्ने सकेसम्म आफ्नै खुट्टामा भर गर्दै जानु पर्ने र सम्पत्तिको असामान यथाशक्य वितरण हटाउँदैजानु पर्ने भएकोले नयां करहरू लगाइएका हुन् । तर प्रत्यक्ष करको परम्परा नभएकोले र कानूनी अडचनले प्रत्यक्ष कर असूल गर्ने व्यवस्थाको सृजना गर्नु विलम्बभएकोले चालू आर्थिक वर्षमा लगाइएका करहरू पूरापूर असूल तहसिल हुन सकेको छैन ।

बिराटको विवरण दिन भाद्र मसान्तसम्मको म्याद दिइएको छ । हालसम्म बिराटर्फ राष्ट्रियकरण भएका मालबाट यस आर्थिक वर्षमा रु. बीस लाख (२०,००,०००) जति उठी सक्नेछ ।

जग्गा कर, व्यापार मुनाफा कर, घर जग्गा र विदेशी लगानी करको निम्ति विवरण दिन म्याद सम्बन्धित ऐनले भाद्र मसान्तसम्म पाएकोले यी करहरूबाट यस आर्थिक वर्षमा तहसिल हुन पाएको छैन । पारिश्रमिक कर, पानी कर, रेडियो लाइसेंस कर सन्तो-जनक रूपले असूल भैरहेकै छ ।

२०१६।१७ आर्थिक वर्षमा भएको यथार्थ खर्चको प्रकृति बारेमा पनि केही विवरण दिनु आवश्यक सम्भवन्थु । साधारण बजेटर्फ मालपोत, सर्भे, खाद्य, सहकारी, याता-यात, बिजुली इत्यादिमा निकासा भएको रकमको १०० प्रतिशत जति नै खर्च हुने संशोधित आधिकारिकता मुद्रण २५ गागबाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

अनुमान गरिएको छ । यसको अतिरिक्त शिखा, सञ्चार, पुरातत्व, दक्षार, खानीमा पनि संशोधित अनुमानित खर्चलेराम्रो किसिमसित काम चल्दै गएको र सुचारूपले खर्च हुँदै गएको देखाउँछ ।

२०१६।१७ को विकास बजेटर्फको रु. चौदह करोड एकासी लाख छप्पन हजार (१४,८१,५६,०००) मध्येबाट अन्दाजी रु. सात करोड उनान्नब्बे लाख अठ्ठीस हजार (७,८६,३८,०००) खर्च हुन जानेछ भन्ने संशोधित अनुमान बाट देखिन्छ । २०१५।१६ मा विकास बजेटको जम्मा २५ प्रतिशत मात्र खर्च भएकोमा यसपाली ५३ प्रतिशत जति खर्च हुने भएको छ । तर सरकारलाई यत्तिकैमा चित बुझेको छैन, अरु बढी लक्ष प्राप्ति किन भएन भन्ने कुरा सरकार विचार गर्दैछ र बढीकार्य दक्षता ल्पउन अनेक उपाय सोच्दैछ ।

देशको प्राकृतिक स्थितिलाई ध्यानमा राखी यातायात तथा सञ्चारको साधनको विकास गर्ने कामलाई प्राथमिकता दिइएको हो । सडकतर्फ गत सालको भन्दाबढी काम भएको देखिन्छ । रोपवे तथा टेलिकम्यूनिकेशनको काम वार्षिक कार्यक्रमलाई नै नाघेर भएको छ ।

रोपवेको मात्र २०१६।१७ मा १२० प्रतिशत जति खर्च भएको अनुमान गरिन्छ । कृषि, वन, सहकारी, हवाई, टुरिजम क्षेत्रमा हामीले आशा गरे मुताबिक प्रगति हुन सकेको छैन । यी सबैमा अनुमानित अंकको ३० प्रतिशत भन्दा कम खर्च भएको संशोधित अनुमानबाट देखिन्छ ।

सरकारको उद्देश्य सामाजिक सेवा पर्याप्ति मात्रामा उपलब्ध गराउने पनि भएकोले २०१६।०१७ सालको बजेटमा सामाजिक सेवालाई प्राथमिकता दिइएको थियो । सरकार देशका सबै क्षेत्रहरूमा कुनै-न-कुनै किसिमको स्वास्थ्य सेवा पुऱ्याउने तथा हरेक निर्वाचन क्षेत्रमा कम-से-कम १५ प्राथमिक स्कूल स्थापना गर्ने नीति लिएको छ । यस दिशातर्फ सरकारले धेरै मात्रामा कार्य लक्ष्य हासिल गरेको छ । शिक्षामा अनुमानित खर्चको ८१ प्रतिशत र स्वास्थ्यमा ५६ प्रतिशत जति खर्च हुने संशोधित अनुमान छ ।

तत्कालीन योजना स्थानीय जनताको माँग र प्रयत्नबाटै राम्रो हुने देखिएकोले स्थानीय विकास समितिबाट त्यसको काम भइरहेको यस सभालाई विदितै छ । यसको व्यवस्था बझ केही समय लागेको र प्राविधिको कमिले सबै जिल्लाहरूमा सन्तोषजनक काम हुन सकेको छैन । तर माननीय सदस्यहरू समेत ती समितिहरूमा सदस्य हुनु भएकोले यसबाट राम्रो काम संचालन हुने नै छ भन्ने आशा गर्न सकिन्छ । विकास कार्यहरूमा जनताको सक्रिय सहयोग प्राप्त गर्नाका लागि स्थानीय विकास समितिहरूद्वारा हुने विकास कार्यहरूलाई बढी महत्व दिइएको छ ।

२०१७।१८ को अनुमान

अब म-२०१६।१७ को आर्थिक विवरणको पृष्ठभूमिमा २०१७।१८ आर्थिक वर्षको अनुमानित आर्थिक विवरण पेश गर्दछु । आगामी आर्थिक सालमा रु. सैंतीस करोड एकहत्तर लाख पन्चाशत्तैहरू (रु.५४९६५०००) कूल खर्च हुने अनुमान गरिएकोले छ । हुमसम्बन्धे

साधारण खर्चतर्फ रु. एधार करोड असी लाख पचास हजार (११,८०,५०,०००) र विकास खर्चतर्फ पचासी करोडएकान्नब्बे लाख पैंतालीस हजार (२५,६१,४५,०००) रहन गएको छ । साधारण खर्चको उक्त रकम मध्ये रु. त्रियासी लाख अन्ठाउन्ह हजार (८३,५८,०००) संचित कोष प्रति व्ययभार हुने र बाँकी दश करोड छयाब्बे लाख बयान्नब्बे हजार (१०,६६,६२,०००) संगाइको मतदानबाट व्यय हुने भएको छ । विकास खर्च- तर्फ रु. चौदह करोड उनासी लाख बहतर हजार (१४,७६,७२,०००) संसदको मतदानबाट व्यय हुने, र बाँकी विकास समितिहरू तथा विदेशी सहायता नियोगहरूबाट सिधा खर्च हुने भएको छ । आर्थिक वर्ष २०१६।१७ को अनुमानित खर्च रु. चौबीस करोड उनान्नब्बे लाख अन्ठाउन्ह हजार (२४,८६,५८,०००) संग तुलना गर्दा आगामी वर्ष रु. बाहुकरोड बयासी लाख सैंतीस हजार (१२, ८२, ३७,०००) अर्थात् अन्वाजी ५० प्रतिशत बढी व्ययको अनुमान गरि एकोछ ।

साधारण खर्चतर्फ यस साल भन्दा आगामी सालमा १५ प्रतिशत बढ्ने अनुमान गरिए कोछ । यसरी बढनाको प्रमुख कारणहरूमा केही प्रकाश गर्न चाहन्छु । एक त गत बैशाखदेखि निजा मती कर्मचारीहरूको तलबमा वृद्धि गरियो र निकट भविष्यमा सैनिक जवान र पुलिसहरूको तलब स्केलमा संशोधन गरिने भएको छ । दोस्रो प्रमुख कारण हो अधिकार विकेन्द्रीकरण गरी जिल्ला प्रशासन र सरकारको कार्यकारिणी अझलाई सुदृढ पार्न योजना उत्तरी जिल्ला हरूमा प्रशासन व्यवस्था सुदृढ तुल्याउनु पर्ने भएकोले पनि यसमा केही वृद्धि हुन गएको छ । फेरि मुलुक भरमा जनतालाई न्यायसुलभ होस् भन्ने हेतुले उच्च अदालत, जिल्ला अदालत र इलाका अदालतहरूको स्थापना भएको हुँदा यस तर्फ खर्च हुने अनुमानमा वृद्धि हुन गएको छ । विर्ता उन्मूलन ऐन अनुसार राष्ट्रियकरण भएका विर्तामालहरू र नयाँ कर सम्बन्धी अहुआहरूको खर्च-हरूसमेत गाभनु पर्ने भएकोले पनि खर्च बढ्ने भएको हो । (क) विर्ताहरूको मुआवजा र जङ्गलको क्षति पूर्तिले पनि बजेटको अंकलाई निकै बढाएको छ ।

अब २०१७।१८ को विकास कार्यमा गरिने खर्चको प्रवृत्ति बारे केही भन्न चाहन्छु । २०१७।१८ पहिलो पञ्चवर्षीय योजनाको अन्तिम वर्ष हो । यो आर्थिक साल भित्रै पञ्चवर्षीय योजनामा हासिल हुन बाँकी सबै लक्ष्य प्राप्तिको निम्नि कोशिश गर्नु परेको छ । यस दिशातर्फ हामीले गर्न लागेको प्रयत्न आगामी सालको विकास कार्यमा राखिएको बजेटको अंकबाट नै यस सभालाई बोध हुनेछ । पहिलो पञ्चवर्षीय योजनामा कूल खर्चको अनुमान रु. १२.५० करोड खर्च भएकोछ । आगामी आर्थिक वर्षमा कमसेकम २०.५० करोड खर्च भएमा मात्र पनि खर्चको लक्ष्य हासिल हुन जानेछ । तर सरकारले उक्त लक्ष्य भन्दा पनि बढी हासिल गर्ने उद्देश्य लिई रु. २५ करोड जतिको रकम विकासकार्यको निम्नि बजेटमा व्यवस्था गरेको छ । साथै आगामी बजेट पञ्चवर्षीय योजनाको सकेसम्म लक्ष्य हासिल गर्न बाहेक द्वितीय पञ्च वर्षीय योजना अर्को वर्षदेखि शुरू हुने भएकोले त्यसको परिविचारीपरी अनुहणेको छापाबाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

जुनसुकै आयोजना बनाउन पनि प्रारम्भिक सभेक्षणको आवश्यकता पर्दछ। आवश्यक सभे नगरी आयोजना कार्यान्वित गर्दा काममा ढिलाई हुनाको साथै राष्ट्रीय बनको दुरुपयोग पनि हुन जान्छ। सभेको काममा समन्वय ल्याउन एक आधार भूत सभे (Basic Survey) विभागको स्थापना हुने भएको छ। कृषि सभे जनगणना र साधारण तथ्यांकको निम्नि प्रसस्त रकम छुट्ट्याइएको छ। त्यस्तै जङ्गलबाट बढी से बढी लाभ लिन जङ्गलमा रहने वस्तुको सभे गर्ने निर्णय भई सकेको छ। यस बाहेक बिजुली, नहर आदिको लागि उपलब्ध जल शक्तिको सभे गर्ने कार्यक्रमलाई पनि जोड दिइएको छ। कित्ता नापीको कार्यक्रम पनि शन् तीव्र गतिसे काम हुनेछ।

हात्रो देशको एक महत्वपूर्ण साधन जलशक्ति हो। यसबाट लाभ उठाउनको लागि सरकारले बिजुलाई विशेष ग्राह्यता दिएको छ। आगामी वर्ष त्रिशूली विद्युत योजना र पनौती विद्युत योजनामा विशेष जोड दिइ काम गरिने छ। यस बाहेक काठमाडौं पावर व्यवस्थाको सुधार गर्न काम गरिने छ। त्रिशूली र पनौतीबाट बिजुलीको उत्पादन नभएसम्मलाई काठमाडौं उपत्यकाको वर्तमान बिजुलीको आवश्यकता पूर्ति गर्ने व्यवस्था पनि सरकारले गर्न लागेको छ। विभिन्न स्थानमा साना साना बिजुली योजनाहरू पनि कार्यान्वित गरिने भएकोछ। बिजुलीको लागि रु. तीन करोड बीस लाख पैसटी हजार (३,२०,६५,०००) अर्थात् यस साल भन्दा १६२ प्रतिशत बढी खर्च राखिएको छ।

कृषि हात्रो देशको प्रमुख व्यवसाय भएकोले यसको घनीभूत विकासको निमित्त सरकार सचेष्ट छ। अतएव कृषिको विकासको क्षेत्रमा निम्नलिखित रूपले सरकारले खर्च बढाएको छ, नहरमा १०५ प्रतिशत, आमविकासमा १५४ प्रतिशत र कृषिको साधारण खर्चमा १२६ प्रतिशत सहकारी विकासमा पनि पूरा ध्यान दिइएको छ। औद्योगिक क्षेत्रमा ओनी र चुरोट, कारखाना-हरू स्थापना गर्ने काम शुरू गरिने छ। आवश्यक सभेको काम सनातन भई सकेको छ। त्यस्तै घरेलु उद्योग बारे तालीम दिने केन्द्रहरूको संख्या देशका अरू भागमा पनि खोलिने छन् र घरेलु उद्योगबाट उत्पादित वस्तुको विक्री गर्ने व्यवस्था पनि हुने भएको छ। गैर सरकारी क्षेत्रमा रहेका उद्योग धन्धालाई सहायता दिन औद्योगिक विकास कर्पोरेशनले समुचित रूपमा काम गर्नेछ। उपरोक्त सबै प्रमुख कार्यहरूको विचार राखी आगामी वर्षको निमित्त उद्योगमा रु. बुई करोड उनहत्तर लाख त्रिसटी हजार (२,६६,६३,०००) अर्थात् २०१६।१७ को अनुमान भन्दा १६४ प्रतिशत बढी राखिएको छ। दैनिक उपभोगका वस्तुहरूको मूल्यमा विशेष वृद्धि हुन नजाओस् भन्ने हेतुले आगामी आर्थिक वर्षमा सरकारले केही आवश्यक वस्तुहरूको सरकारी व्यापार (Statetrading) गर्ने भएको छ।

समाज सेवा प्रथात्त मात्रामा पुन्याउने तरफ सरकारको दृष्टि छैदेछ। शिक्षामा १३२ प्रतिशत र स्वास्थ्यमा ३८ प्रतिशत यस वर्षको भन्दा वृद्धि गरिएको छ।

माथि उल्लेख गरिएको रु. सौतीस करोड एकहत्तर लाख पञ्चाशब्दे हजार (३७,७१,६५,०००) खर्च व्यहोर्ने साधनहरू बारे पनि केही प्रकाश गर्नु आवश्यक छ। यस सालको उपल आधिकारिकता मुद्रण विभागबाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ।

ब्धराजस्वको स्रोतहरूबाट (ख) वित्तमा पूरै पोत लाग्ने समेत हिसाब गरी एघार करोड छयासी लाख बाउन्न हजार रुपैयाँ (११,८६,५२,०००) आम्दानी हुने अनुमान गरिएको छ । विभिन्न आयोजनाहरूसंग एक करोड पैतीस लाख सत्तरी हजार (१,३५,७०,०००) मौजदात बाँकी रहने अनुमान छ । विदेशी सहायताबाट बाइस करोड पचहत्तर लाख एक हजार (२३,७५,०१,०००) प्राप्त हुने भएको छ । यसरी उपरोक्त स्रोतहरूबाट गरी पैतीस करोड सन्तानब्बे लाख तेइस हजार (३५,६७,२३,०००) जम्मा हुन गई एक करोड चौहत्तर लाख बहुतर हजार (१,७४,७२,०००) घाटा (Deficit) हुन गएको छ ।

करसम्बन्धी प्रस्तावहरू

२०१७।१८ को आर्थिक वर्षको निम्नि केही कर सम्बन्धी प्रस्तावहरू अब म यस सभाको समक्ष प्रस्तुत गर्दैछु । पोहर साल आर्थिक विवरण पेश गर्दा मैले सरकारको आयव्ययको (Fiscal) नीति बारे केही स्पष्टीकरण दिएको हुँ । माननीय सदस्यहरूलाई विदितै छ कि प्रगतिशील (Progressive) कर प्रणाली द्वारा सम्पत्ति र आयको असमान वितरण हटाई समाजवादी व्यवस्थातिर लैजाने सरकारको प्रभुख उद्देश्य छ । यसै कारणले २०१६।१७ को आर्थिकवर्षको निम्नि जग्गा कर, शहरी क्षेत्रको घर जग्गा र विदेशी लगानीमा कर व्यापार मुनाफा र पारिश्रमिक कर जस्ता प्रगतिशील करहरू लगाइएका हुन् । यी मध्ये कुनैकुनै को असूल तहसील सन्तोषजनक तरीकाले हुँदैछ तापनि साधारणतया केहीमा ऐन बमोजिम विवरण दाखिल गर्न भ्याद बाँकी नै हुनाले आगामी २०१७ । १८ को आर्थिक वर्ष भित्र असूल तहसील हुने भएको छ । यसरी यस आर्थिक वर्षमा लगाइएका प्रत्यक्ष (Direct) प्रगतिशील करहरूको जनता माथि परेको यथार्थ प्रभावको राम्रो बोध भएको छैन । फेरि साल सालै नयाँ किसिमको करहरू लागू गराउदै लैजान लाई कर तिनै बानी बसी नसकेका नेपाली जनतालाई अलि अपठ्यारो पर्नु स्वाभाविकै छ । त्यसैले आगामी आर्थिक वर्षमा मैले कुनै ठोस नयाँ कर लगाउने विचार गरेको छैन । पोहर साल लगाइएकै करहरूको असूल तहसीलमा नै विशेष ध्यान दिइने छ ।

विकास योजनाको निम्नि अरु कुराको अतिरिक्त व्यक्तिगत पूँजी सञ्चय (Privet Savings) को पनि आवश्यकता रहन्छ । हाम्रो जस्तो विकासोन्मुख (Developing) देशमा योजना संचालनको निम्नि विदेशी सहायता तथा सरकारी करको साथै व्यक्तिगत पूँजीको परिचालनको पनि महत्व छ । यसैले गर्दा सबैमा योजनाप्रति सहयोगको भावना पनि अत्यधिक मात्रामा जागरूक हुँदै जान्छ । त्यसैले मेरो ध्यान यो आर्थिक विवरण प्रस्तुत गर्दा व्यक्तिगत पूँजी सञ्चय गराउने पट्टि विशेष रूपले आकृष्ट भएको छ । यसको विस्तृत ध्याव्या म पछि गर्नेछु ।

अब आगामी आर्थिक वर्षको प्रस्तावहरू पेश गर्दछु । रेल्वे तथा बिजुलीहरूमा २०१६।१७ मा लागिआएको महसूल र सचर्जि २०१७।१८ मा पनि कायमै राखिएको छ । हुलाक महसूल पनि आगामी सालको निम्नि २०१६।१७ बमोजिम कायम रहने छ । आधिकारिकता मुद्रण विभागबाट प्रभागिता गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

गांजा खेतीमा साबिक भा.रु. ४ प्रति धूर लागी आएकोमा अब भा.रु. को प्रथा नरहने भए-
कोले यसको बदला आगामी आर्थिक वर्षदेखि धूर १ को ने.रु. ६। को दरले साल बसाली
गांजा खेती लाइसेन्स दस्तूर लगाइने छ ।

हान्त्रो भंसार निकासी पैठारी रकममा केही हेरफेर गर्नुपर्ने आवश्यक देखिएकोले चौथा टचारिफ
बोर्डको गठन गरिएको थियो । यस बोर्डले पेश गरेको रिपोर्ट ध्यानमा राखी साबिकमा नखु-
लेको र साबिकमा छुटेको कुरासम्म समावेश गरिएको छ । त्यस्तै ए० आर० १ फार्मबाट आउने
माल सो फार्मबाट नल्याएमा डबल महसूल लिने चलन खारेज गरी आवश्यक संशोधन अनु-
सूचीमा पेश गरिएको छ । भंसार रकममा तेस्रो टचारिफ बोर्डको सुझावको आधारमा निकै नै
हेरफेर गराइएकोले आगामी वर्षको निम्नि कुनै दरमा विशेष वृद्धि वा कमी नगर्ने मैले विचार
गरेको हुँ । यस परिवर्तनबाट सरकारी आम्दानीमा विशेष फरक आउने छैन ।

आगामी आर्थिक वर्षको निम्नि कर व्यवस्थामा यसरी केही विशेष हेरफेर नगर्ने प्रस्ताव
राखे पनि मैले माथि भने अनुसार हान्त्रो विकास कार्यलाई द्रूतगतिले अधि बढाउनाका साथै
सर्वसाधारण जनताको सक्रिय सहयोग समेत पाउनाको लागी राष्ट्रीय ऋणको एक योजना
प्रस्तुत गर्दछु ।

जनताबाट ऋण उठाएर आउने आम्दानी प्रारम्भमा योजना कार्यको निम्नि उत्तिको प्रशस्त
नभएता पनि सर्वसाधारण जनतालाई योजना प्रति चेतनशील तुल्याउन तथा पूँजी सञ्चय
गर्ने बानी बसाल्नु अत्यन्त नै हितकर होना भन्ने मलाई लागेको छ । पहिलो पञ्चवर्षीय योजना
मा योजना अवधिभित्र विकास प्रमाणपत्र साधारण जनतामा बिक्री गराई योजनाको निम्नि पूँजी
एकत्रित गराउने भन्ने उल्लेख पनि परेको छ । तर त्यस दिशातिर लिइने यो पहिलो कदम हो ।

सरकारको बिर्ता उन्मूलन नीतिबाट बिर्ताहरण भएको व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति दिनालाई
सरकारी बण्डको रूपमा दिइने छ भनी बिर्ता उन्मूलन ऐनमा व्यवस्थित भई सकेकै छ ।

बिर्ताको क्षतिपूर्ति दिन र विकास कार्यको निम्नि ५ वर्षसम्ममा परिपक्व हुँने ५३ प्रति
शत सूद पाउने सरकारी ऋणपत्र २ करोडको सम्म निकालने प्रस्ताव पेश गर्दछु । यस मध्येबाट
वर्षको २ पटक पुरस्कार पाउने पुरस्कार पत्र पनि निकालिने छ । जनतामा पूँजी सञ्चय गर्ने
भावना बढोस् भन्ने विचारले ऋणपत्रबाट पाएको आम्दानीमा कुनै कर लगाइने छैन । मुलुकको
विकासको दृष्टिकोण आगाडि राखी सरकारलाई हर तरहबाट सहयोग गर्नु हरेक देशवासीको
कर्तव्य भएको हुनाले यस नयाँ कदममा सर्वसाधारण जनताबाट पूर्ण सहयोग पाउँला भन्ने आशा
राखेको छु ।

अनुमानित बजेटमा रु. एक करोड चौहत्तर लाख बहत्तर हजार (१,७४, ७२,०००)
कूल न्यून (deficit) देखिएको छ । तर मैले प्रस्तुत गरेको उपरोक्त प्रस्तावको कलस्वरूप
२०१७।१८ को अनुमानित आर्थिक विवरणको उक्त न्यून (deficit) पूर्ति भई सन्तुलि-
त (ballanced) झार्नार्थको छ । मुद्रण क्रमस्कृत प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

दीर्घकालीन योजना

योजनाबद्ध आर्थिक विकासमा हाम्रो विश्वास बढ़दै गएकोले दारतदमा अब हाम्रो भविष्यमा तयार पारिने सबै बजेटहरू योजनाको सम्बन्धमा नै प्रस्तुत हुनु पर्दछ । समाजबाटी व्यवस्थाको परिधिमा रही उत्पादनको सकेसम्म बढ़ियाई जनताको रहन सहनको स्तर उकाल्दै लैजानु नै योजनाको प्रमुख लक्ष्य हो भन्ने मेरो धारणा छ ।

२०१६।१६ आर्थिक वर्षको शुरुदेखिनै द्वितीय पञ्चवर्षीय योजना प्रारम्भ गर्नु पनेभएको ले श्री ५ को सरकारले सम्बन्धित विभागहरूद्वारा द्वितीय पञ्चवर्षीय योजनाको मसौदा तयार पार्नेव्यवस्था मिलाई सकेको छ । २०१६।१७ को बजेट पेश गर्दा मैले द्वितीय पञ्चवर्षीय योजनाको रूपरेखा तयार पार्दा दीर्घकालीन दृष्टि दिनेमा ध्यान आकर्षित गरेको थिएँ । यस सम्बन्धमा मलाई यो भन्नु छ कि हाल यसे आधारमा दोस्रो पञ्चवर्षीय योजनाको ढाँचा (model) तयार भई त्यसलाई श्री ५ को सरकारले स्वीकृति दिइसकेको छ । म यसको विस्तृत वर्णन तिर जान्न । अब ६ महीना जतिमा योजनाको विस्तृत मस्तौदा तयार पारी यस सभामा राखिने छ ।

२०१७।१८ सालको आय व्ययको विवरणमा आगामी आर्थिक वर्षमा देश विकासको सम्भव चिन्ह पनि मैले प्रस्तुत गरें । चालू आर्थिक वर्षमा विकास कार्यका निमित्त भएको खर्चको अनुभवबाट हामी आगामी आर्थिक वर्षमा अझ तीव्रताका साथ विकास कार्यहरूको सफल सम्पादन हुने कुरामाथिं विश्वास राख्दछौं । जे जति विकास कार्यहरू भैसके तथा आगामी आर्थिक वर्षमा जे जति विकास कार्यहरू हुने छन् तिनलाई हाम्रो जस्तो पछौटै आर्थिक व्यवस्थामा कदापि पर्याप्त भन्न सकिन्न । हामीले जे जति उपलब्ध गरेका छौं तथा आगामी आर्थिक वर्षमा गर्ने अठोट गरेका छौं त्यतिमा मात्र सन्तोष मात्रे अवस्था छैन ।

देश अत्यन्त अविकसित छ । जनताको जीवनस्तर ज्यादै तल्लो तहमा छ । गरिबी, रोग र अज्ञानता हाम्रो समाजका ठूला शत्रु छन् । यातापात र सञ्चारको व्यवस्थाको अभावले हाम्रो देश भौगोलिक दृष्टिले एक भएपनि आर्थिकतया विभाजित छ । औद्योगीकरणको निमित्त अत्यावश्यक विद्युत शक्ति वा अन्य शक्तिको अभाव छ । कृषिमा निर्भर गर्ने देश भएपनि अझै जस्तै जसो भागमा प्राचीन तरिकाले खेती गरिन्छ । नदी नाला यस्तो प्रचुर भएको राज्यमा बराबर सुख्खा पर्दछ । यो हुन हाम्रा केही समस्याहरू । हामीले यिनको हिम्मतसाथ सामना गर्नु पर्दछ । गरीबी, रोग र अज्ञानताको विरुद्ध अविराम सञ्चार्ष गर्नु छ । पहाड र पहरा फोर्नु छ र देशलाई विकासको निमित्त खुला गर्नु छ । कर्णाली, नारायणी र कोशी जस्ता हाम्रा अमूल्य नदीहरूमा रहेका शक्तिलाई विद्युतमा परिणत गरी देशको उद्योग र निर्यात बढाउनु छ । यिनको पानीले, हाम्रो सुख्खा जमीन सिचाउनु छ । आधुनिक कृषिको तरीका अपनाएर कृषि उत्पादन अनेक आधिकारिकता मुद्रण विभागलाई प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ ।

गुणा बढाउनु छ । देशवासीले वर्षादेखिलिएको आशा र महत्वाकांक्षा पूरा गर्न र तिनको जीवन सुखमय पार्न भविष्यमा हामीले ज्ञान् कठोर परिश्रम र ज्यादा से ज्यादा त्याग गर्नु पर्दछ । नेपालीजनताको भविष्यमा विश्वास गरेर प्रजातान्त्रिक व्यवस्थाद्वारा तिनलाई मनुष्य सुहाउँदो जीवन दिलाउने एक मात्र पवित्र लक्ष्य लिई नेपाली जनताले १० वर्ष अधि एकाधिपत्य राजनीतिक शक्तिको विरुद्ध सञ्चर्ष गरेको हो । अब प्राकृतिक शक्ति र अवरोधहरूका विरुद्ध सञ्चर्ष गर्नुछ । जबसम्म हामीले आफ्नो लक्ष्य प्राप्त गर्दैनौं हामीले विश्वास गर्नु हुन्न ।

देशलाई अत्यधिक तीव्रताका साथ विकसित पार्ने लक्ष्यमा सरकारी प्रयत्नले मात्र पुग्न सकिन्न, जनताले आजभन्दा भोलि र भोलि भन्दा पर्सी बढाउ बलिदान गर्नुछ । सामूहिक प्रयत्नहरूद्वारा प्रत्येक विकास कार्यलाई शोषणताका साथ सम्पादित गर्नुछ । यो प्रयत्न तबसम्म जारी राख्नु छ जब सम्म कि ज्याम धान्न सक्ने मात्र भएको हाम्रो आर्थिक अवस्थाबाट हामी माथि उचलने आर्थिक अवस्थामा पुग्न सक्दैनौं । यो एक दुइ वर्षमा पूरा हुन सक्ने कार्य होइन ।

मलाई यस कुरामा भने सन्तोष छ कि २०१६।१७ को आर्थिक वर्षमा यस सभा तथा अरु देशवासीहरूबाट सरकारद्वारा देशको आर्थिक अवस्था सुधार्न तथा आन्तरिक साधनहरूको संग्रह गर्न उठाइएका विभिन्न कदमहरू र देश निर्माणका कार्यहरूमा अपेक्षित सहयोग प्राप्त भएको छ । जसले नेपाली जनताको प्रजातान्त्रिक व्यवस्थामा रहेको गहिरो आस्थाको प्रमाण पनि दिन्छ । यसका निमित्त म यस सभा तथा अरु देशवासीहरूका प्रति कृतज्ञता र धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । जनताको यस्तो सहयोग सरकारलाई निरन्तर प्राप्त भइरह्यो भने देशको उच्चल भविष्य निश्चितछ ।

अन्तमा म एक पल्ट फेरि देश निर्माणको पवित्र संग्राममा सरकारलाई सबै देशवासीले हर तरहले साथ दिन र आवश्यक त्याग र तपस्या गर्न अनुरोध गर्दछु ।

०१७११८ सालका आमदानी खर्चको पारांशु

(ने. रु. हजारमा)

खर्च

०१७११८ को जम्मा व्यय अनुमान ने. रु.	३७,७१,६५
साधारण ने. रु.	११,८०,५०
विकास तर्फ ने. रु.	२५,६१,४५

आमदानी

राजस्व अनुमानबाट ने. रु.	११,८६,५२
योजनाहरूसंग रहेको मौजदात ने. रु.	१,३५,७०
विदेशी सहायताबाट ने. रु.	२२,७५,०१
अमेरिका	
भारत	१५,३६,५८
रूस	५,६८,७७
न्यूजिल्याण्ड	८,६३
फोर्ड	३०,५३
ब्रिटिश	३०,२७
डब्लू. एच. ग्रो.	७,५०
अष्ट्रेलिया	६,४३
ऋण पत्रबाट ने. रु.	२,००,००
जम्मा:	३७,६७,२३

२०१७।१८ सालको व्यथक अनुमान साधारण

। शीर्षक ।   शीर्षकको नाम

। नम्बर ।

। रूपयां हजारमा ।	
। २०१६।१७ ।	२०१७।१८
। सालको ।	सालको
। अनुमान ।	अनुमान

१	श्री ५ महाराजाधिराज तथा राज परिवार तर्फ	५२,६७	५४,२६
२	श्री ५ को सरकारको सचिवालय	४५,१५	२७,७७
३	मन्त्रि—मण्डल	८,४५	१०,८१
४	निर्वाचन कमिशन	२,२३	२,२२
५	पब्लिक सर्भिस कमिशन	७२	१,३२
६	प्रतिनिधि तथा महासभा	१०,५३	१३,७०
७	न्याय विभाग	१६,५६	३३,४१
८	अडिट (महालेखा परीक्षक)	३३	२,७२
९	एकाउण्ट	५,४६	७,८४
१०	भन्सार	१०,६६	२१,६६
११	अन्तःशुल्क	६,१२	१,७६
१२	कर व्यवस्था	—	२,२८
१३	मालपोत	४०,३६	५५,५३
१४	शिक्षा	५०,८५	३६,६७
१५	स्वास्थ्य	२२,४३	१४,५०
१६	खाद्य	१,२६,६२	६१,६८
१७	वृक्ष	४०,४६	३,६६
१८	कृषि	६,१७	५,२६
१९	यातायात	२७,४८	३४,१३
२०	बिजुली	१३,६६	१६,७४
२१	हुलाक	—	१४,५७
२२	टेलिकम्यूनिकेशन विभाग	२१,३५	६,६५
२३	म्यूजियम	४४,५७	६८
२४	पुरातत्त्व	४६	१,६६

आधिकारिकता मुद्रा द्वारा बाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ।

५२	प. व. रोडस	)		२३,४१
२६	प. व. बिल्डङ्गस	)	३६,६७	२३,३२
२७	प्रचार		४,६०	३,२४
२८	रेडियो		२,१६	१,६२
२९	बाणिज्य विभाग		२,८५	१३,६६
३०	उद्योग		६०	१,३४
३१	नहर, खाने पानी		३,३०	५,६८
३२	टक्सार		६,१०	१२,११
३३	जिल्ला प्रशासन		१७,८२	२६,४७
३४	वैदेशिक कूटनैतिक		२८,७८	२२,४०
३५	पुलिस		७३,२६	७५,०६
३६	जेल		१०,०५	१३,७३
३७	रक्षा		१,५७,६८	१,५५,३५
३८	स्वायत्त शासन		६,७२	१६,६६
३९	चिडियाखाना		५७	१,६४
४०	पेन्सन भत्ता उपदान		२१,२५	१८,६०
४१	मुआवजा		—	१,००,००
४२	पुनः सत दान मार्गे		—	३०,००
४३	आकस्मिक कोष शोध भर्ना गर्न		—	६,००
४४	विविध		८५,४३	१,६०,५७
जम्मा:—		६,८३,०२	११,८०,५०	

आधिकारिकता मुद्रण अमिति बाट प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ।

२०१७।१८ सालको व्यय अनुमान

शीर्षक नम्बर	शीर्षक	२०१६।१७ को	०१७।१८	व्यय वृद्धि तथा सालको व्यय कमीको अनुमान य अनुमान तित प्रतिशत
१	श्री ५ महाराजाधि—। राज तथा राज			
	परिवार तर्फ	५२६७	५४२६	२.५—
२	श्री ५ को सरकार को सचिवालय	४५१५	२७७७	३६.५—
३	मन्त्रिमण्डल	८४५	१०८१	२७.६—
४	निर्वाचन कमिशन	२२३	२२२	.५—
५	पब्लिक सर्भिस कमिशन	७२	१३२	८३.३—
६	प्रतिनिधि तथा महा—। सभा	१०५३	१३७०	३० —
७	न्याय विभाग	१६५६	३३४१	७०.५—
८	अडिट (महालेखा परी क्षक)	३३	२७२	७१४.२
९	एकाउन्ट	५४६	७८४	४२.८—
१०	भन्सार—	१०६६	२१६६	६६.८—
११	अन्तःशुल्क	६१२	१७६	६१.३
१२	कर व्यवस्था		२२८	
१३	मालपैत	४०११	५५५३	३८.४—
१४	शिक्षा	१३६०७	३१५८७	१३२.१—
१५	स्वास्थ्य	१३७८०	१८५२८	३८.४—
१६	खाद्य	१२६६२	६१६८	६२.२—
१७	वन	५४१२	८३६०	५४.७—
१८	कृषि	४३३८	६६२६	१२८.८—
१९	यातायात	२२११६	२००६३	६.३—
२०	विज्ञली आधिकारिकता	१०६७४	३२०६५	१६२.१
	मुद्रण विभागबाट प्राप्ति गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ।			

२१	हुलाक	।	१९३३५	।	२६७८	।	।
२२	टेलिकम्मूनिकेशन	।	।	।	।	।	।
	। (टे. फो आ. वा.)	।	।	६६३४	।	४३.८—	।
२३	स्यूजियम	।	४४	।	६८	।	५४.५—
२४	पुरातत्व	।	४७	।	१६६	।	२५३.१—
२५	प. व. रोडस (सडक)	।	४२८१४	।	३७६६७	।	२६—
२६	प. व. विल्डड़ स. (निर्माण)	।	५११८	।	१३८७२	।	१७१.०४—
२७	प्रचार	।	४६०	।	२७१६	।	४५४.०२—
२८	रेडियो	।	२१६	।	१६२	।	२६.०—
२९	वाणिज्य विभाग	।	२८५	।	१३१६	।	४६०—
३०	उद्योग	।	१०२१४	।	२६६६३	।	१६३.६—
३१	नहर खाने पानी	।	१०००६	।	२०६३३	।	१०५.२—
३२	टक्सार	।	६१०	।	१२११	।	६८.५—
३३	जिल्ला प्रशासन	।	१७८२	।	२६४७	।	४८.१—
३४	बैदेशिक कूटनैतिक	।	२८७८	।	२२४०	।	२८.४—
३५	पुलिस	।	७३२६	।	७५०६	।	२.४—
३६	जेल	।	१००५	।	१३७३	।	३१.१—
३७	रक्षा	।	१५७६८	।	१५५३५	।	१.४—
३८	स्वायत्त शासन	।	६७२	।	४१६६	।	३२८.६—
३९	चिडियाखाना	।	५७	।	१६४	।	१८७.७—
४०	पेन्सन भत्ता उपदान	।	२१२५	।	१८६०	।	१२.४—
४१	मुआवजा	।	।	।	१००००	।	।
४२	पुनःमतदान माने	।	।	।	३०००	।	।
४३	आकस्मिक कोष सोध भर्नार्गिन	।	।	।	६००	।	।
४४	विविध	।	१०२५७	।	२८२५७	।	१७५.५—
४५	ग्राम विकाश	।	६४७६	।	१६४८२	।	१५८.५—
४६	सर्भे	।	३७६३	।	५६५०	।	५३.१—
४७	सहकारी विभाग	।	१४१	।	२२१२	।	१४६८.७—

आधिकारिकता मुद्रण विभागबाट प्राप्तिप्राप्ति गरिएपाइँ मात्र लागू हुनेछ।

४८। स्थानी	६३७	२५५०	१७२.१	-
४९। दुरिजम	५००	७००	४०.	-
५०। राष्ट्री	८८४	२१४०	१४२.	-
५१। स्थानीय विकास	५६०६	५३००	५६.	-
	२४६४५८	३७७१६५	५६.१	

१	२	३	४	५
३.७४	२५०६	२०८१	प्राप्ति सम्पद	१
३.७५	५०८३	२२३	प्रीति	२
३.७६	०५५५	०७४७	संस्कृ	२
३.७७	८८८७	०७	प्राप्ति प्रियोग	४
३.७८	५६०९९	२४०८	प्रियोग	३
३.७९	५३३०	०८९	प्रीति	०
३.८०	२२९५६	०५०८	प्राप्ति	२
३.८१	००४३	११२७	प्रियोग	३
३.८२	००५९	—	प्रीति	०९
३.८३	१२३८	८५५०	प्राप्ति	११
३.८४	७७९३	०८६	प्राप्ति	११
३.८५	३४३८	०५८३	प्राप्ति प्रियोग	११
३.८६	१२७९	११९९	प्राप्ति	११
३.८७	३५२९	१११६	प्राप्ति	११
३.८८	११९	५७७	प्राप्ति	११
३.८९	३७९	००५	प्राप्ति	११
३.९०	८४३	४२२	प्राप्ति	११
३.९१	१२०९	१५०५	प्राप्ति	०६
३.९२	३००६९	०५४३	प्राप्ति	११
३.९३	११३७	१११२	प्राप्ति	११
३.९४	००५२	०५५५	प्राप्ति प्रियोग	११
३.९५	१३०८९	४७७	प्राप्ति	४६
३.९६	१४७३४७	२५३८८	प्राप्ति प्रियोग	४६

आधिकारिकता मुद्रण विभाग द्वारा प्रमाणित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ।

२०१७।१८ सालको विकास बजेटको सारांश

शीर्षक	०१६।१७को	०१६।१७को	०१७।१८को	खर्चको	
नम्बर	शीर्षक	अनुमान	संशोधित	अनुमान	अनुमानित
		अनुमान			प्रतिशत
१	ग्राम विकास	६४७६	२७५८	१६४८२	४२.६
२	कृषि	३७२९	६६८	६४०३	२६
३	सर्वे	३७३८	३१७७	५६५०	८५
४	सहकारी विभाग	१२६	२०	२२१२	१५.५
६	नहर, खानेपानी	६६७६	६०४८	२००३५	६२.५
७	वन	१३७५	१७०	७६६४	१३
८	सडक	४१०७४	१३८५७	३५३२६	३३.८
९	रोप	१२०११	१६०११	६५००	१२०.
१०	रेल्वे	—	—	१५००	—
११	हवाई	७३५७	४४१	५६५०	६.
१२	हुलाक	३५०	१७५	१२२१	५०
१३-१४	टेलिफोन आकाशवाणी	६८५०	६८५०	५६५६	१००.
१५	बिजुली	६५७५	३२११	३०३६१	३३.६
१६	उद्योग	१०१२४	३११६	२६८२६	३०.८
१७	खानी	८६३	३२३	२५५०	३७.५
१८	टुरिज्म	५००	१२६	७००	२५.२
१९	राष्ट्री	८८४	६४२	२१४०	७२.६
२०	निर्माण	३०२१	१०५२	११५४०	३४.७
२१	स्वास्थ्य	११५३७	६४३७	१७०७८	५५.६
२२	शिक्षा	८५२२	६६११	२७५६०	८१.
२३	स्थानीय सुधार	५६०६	३४२०	५३००	६०.६
२४	विविध	१७१४	२२५	१४०६५	१३.२
		१४८१५६	७८६३८	२५६१४५	५३.३

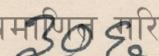
आधिकारिकता मुद्रण विभाग
प्राप्तिकालित गरिएपछि मात्र लागु हुनेछ।

२०१७।८ का राजस्वका अनुमान

(ने. रु. हजारमा

		१ २०१६।१७	२०१७।१८
१ शीर्षक ।	शीर्षकको नाम ।	सालको	सालको । कैफियत
१ नम्बर ।		अनुमान ।	अनुमान ।
१	भन्सार	३,२०,००	३,३५,००
२	मालपोत	२,५६,००	२,८३,७२
३	अन्तःशुल्क	५८,४१	६४,०७
४	अन्य कर	२७,७०	२८,७५
५	वन	१,५०,००	१,५५,६५
६	रजिष्ट्रेशन	२६,७६	१५,८०
७	दण्ड जरिवाना	२४,४३	३४,३८
८	रोड सेस	२०,८४	१५,००
९	पानी	७२	२,२७
१०	रेल्वे	२१,५३	३५,००
११	रोप	४,७५	१२,००
१२	हुलाक	२०,००	१८,५०
१३	टेलिफोन	३,००	४,००
१४	आकाशवाणी	३,४४	४,०६
१५	विजुली	१०,३५	१०,३६
१६	खाइय विक्री	१,१६,६२	६०,१३
१७	सरकारी कपेरिशन तथा विकास समितिहरूबाट	-	७,६६
१८	सरकारी लगानी र व्यापारबाट	-	१८,४६
१९	विविध	३७,३०	८१,४१
		११,२१,४१	११,८६,५२
			आज्ञाले...
			रामप्रसाद जोशी
			श्री ५ को सरकारका सचिव
			ग्रंथ मन्त्रालय

गोरखापत्र छापखानामा मुद्रित ।

आधिकारिकता मुद्रण विभागबाट प्रमाणित मात्र लागू हुनेछ।

